

DONNI QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA TAYYOR MAHSULOTLAR HISOBI VA ULARNI SOTISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Yuldasheva Munira Shoximovna

Samarqand Iqtisodiyot kolleji o'qituvchisi.

Email:munirayuldasheva@gmail.com

Sam

Annotatsiya: Mazkur maqolada donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish hamda ularni sotish jarayonini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Un, yorma, kepak va boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarishdan omborga qabul qilish, baholash, saqlash, sotish va xaridorga yetkazib berish jarayonlarida yuzaga keladigan hisob muammolari tahlil qilingan. Tayyor mahsulotlar harakatini mahsulot turi, navi, partiyasi, ombor va sotish kanali kesimida yuritish, mahsulotlarga yagona elektron identifikatsiya kodini biriktirish hamda ombor-sotuv-buxgalteriya ma'lumotlarini integratsiyalash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Taklif etilgan yondashuv tayyor mahsulotlar harakatini tezkor nazorat qilish, hisob ma'lumotlarining ishonchligini oshirish va sotish jarayonlarini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: donni qayta ishlash, tayyor mahsulot, buxgalteriya hisobi, sotish, ombor hisobi, mahsulot tannarxi, analitik hisob, QR-kod, raqamlashtirish, ichki nazorat.

Abstract: This article examines the specific features of accounting for finished products and organizing their sales processes at grain processing enterprises. The study analyzes accounting issues arising during the receipt of flour, cereals, bran, and other products into the warehouse after production, as well as during their valuation, storage, sale, and delivery to customers. Proposals are developed for maintaining records of finished product movements by product type, grade, batch, warehouse, and sales channel, assigning a unified electronic identification code to products, and integrating warehouse, sales, and accounting data. The proposed approach contributes to more effective operational control over finished product movements, improves the reliability of accounting information, and enhances the management of sales processes.

Keywords: grain processing, finished products, accounting, sales, warehouse accounting, product cost, analytical accounting, QR code, digitalization, internal control.

Абстрактный: В статье исследованы особенности отражения готовой продукции в бухгалтерском учёте и организации процесса её реализации на предприятиях по переработке зерна. Проанализированы проблемы учёта, возникающие при приёмке муки, крупы, отрубей и других видов продукции на склад после производства, их оценке, хранении, реализации и доставке покупателю. Разработаны предложения по ведению учёта движения готовой продукции в разрезе вида продукции, сорта, партии, склада и канала реализации, присвоению продукции единого электронного идентификационного кода, а также интеграции данных складского учёта, продаж и бухгалтерского учёта. Предлагаемый подход способствует оперативному контролю движения готовой продукции, повышению достоверности учётной информации и эффективному управлению процессами реализации.

Ключевые слова: переработка зерна, готовая продукция, бухгалтерский учёт, реализация, складской учёт, себестоимость продукции, аналитический учёт, QR-код, цифровизация, внутренний контроль.

Kirish (Введение/Introduction).

Donni qayta ishlash sanoati oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ichki bozorni asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan uzluksiz ta'minlash hamda qishloq xo'jaligi xomashyosidan yuqori qo'shilgan qiymat yaratishda muhim o'rinni tutadi. Donni qayta ishlash korxonalarida bug'doy va boshqa don mahsulotlaridan un, yorma, kepek va turli xil tayyor mahsulotlar ishlab chiqariladi. Mazkur mahsulotlarning ishlab chiqarishdan boshlab omborga qabul qilinishi, saqlanishi, ichki va tashqi bozorda sotilishi hamda xaridorlarga yetkazib berilishigacha bo'lgan jarayonlarni samarali boshqarish korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bozor munosabatlarning rivojlanishi sharoitida donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini to'g'ri tashkil etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Tayyor mahsulotlar nomenklaturasining kengligi, mahsulotlarning navi va sifat ko'rsatkichlarining farqlanishi, ishlab chiqarish hajmining o'zgaruvchanligi hamda turli sotish kanallarining mavjudligi ularning analitik hisobini takomillashtirishni talab etadi. Shu sababli tayyor mahsulotlarning harakatini aniq, tezkor va ishonchli aks ettirish korxona boshqaruvi uchun muhim axborot manbai hisoblanadi.

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlarni hisobga olishda mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxini to'g'ri shakllantirish,

omborga kirim qilish, saqlash jarayonidagi qoldiqlarni nazorat qilish va sotilgan mahsulot tannarxini aniqlash muhim masalalardan biridir. Ayniqsa, bir xil xomashyodan turli xil tayyor mahsulotlar olinishi sababli xarajatlarni mahsulot turlari bo'yicha to'g'ri taqsimlash buxgalteriya hisobining aniqligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Hisob ma'lumotlaridagi noaniqlik esa mahsulot tannarxi, foyda va rentabellik ko'rsatkichlarining noto'g'ri shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida tayyor mahsulotlar hisobini an'anaviy usullar asosida yuritish bilan bir qatorda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Xususan, mahsulotlarni elektron identifikatsiya qilish, QR-kodlardan foydalanish, ombor hisobini avtomatlashtirish hamda ombor, sotuv va buxgalteriya tizimlarini o'zaro integratsiyalash orqali mahsulot harakatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi. Bu esa hisob ma'lumotlarining tezkorligi va ishonchligini oshirish bilan birga, ichki nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tayyor mahsulotlarni sotish jarayonining samarali tashkil etilishi ham korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Sotish hajmi, mahsulot narxi, xaridorlar bilan hisob-kitoblar, debitorlik qarzlari, transport xarajatlari va sotish kanallarining samaradorligi muntazam tahlil qilinishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, buxgalteriya hisobida tayyor mahsulotlar harakatini faqat qayd etish bilan

cheklanmasdan, ushbu ma'lumotlardan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning **asosiy maqsadi** donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlarni hisobga olish va ularni sotish jarayonining mavjud xususiyatlarini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda hisob va sotuv jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doirasida tayyor mahsulotlarni mahsulot turi, navi, partiyasi, ombori va sotish kanallari kesimida analitik hisobga olish, mahsulotlarga yagona elektron identifikatsiya kodini birlashtirish, ombor-sotuv-buxgalteriya ma'lumotlarini integratsiyalash hamda ichki nazorat mexanizmlarini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu yondashuv donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar harakatini tezkor nazorat qilish, hisob ma'lumotlarining shaffofligi va ishonchligini oshirish hamda sotish jarayonlarini samarali boshqarish uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Обзор литературы/Literature review).

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini to'g'ri tashkil etish ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish, mahsulot tannarxini aniqlash, ombor qoldiqlarini boshqarish va sotishdan olinadigan daromadni haqqoniy aks ettirishning muhim shartlaridan biridir. Zamonaviy tadqiqotlarda donni qayta ishlash korxonalarida hisob tizimini takomillashtirish masalalari ishlab chiqarish hisobi, tayyor mahsulot tannarxini shakllantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq holda o'rganilmoqda [1].

Donni qayta ishlash korxonalarining ishlab chiqarish xususiyatlari, xususan, bitta xomashyodan bir vaqtning o'zida un, kepek, yorma va boshqa mahsulotlarning olinishi xarajatlarni mahsulot turlari bo'yicha to'g'ri taqsimlashni talab etadi. Abdullayev va Abdullayev tomonidan olib borilgan tadqiqotda donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish hisobini takomillashtirish, ishlab chiqarish omillari o'rtasidagi bog'liqlik va un hamda yem mahsulotlari bo'yicha xarajatlarni hisobga olish masalalari tadqiq etilgan [2]. Ushbu yondashuv tayyor mahsulot tannarxini shakllantirishni takomillashtirish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. (Seybold Report)

Tayyor mahsulotlar hisobining xalqaro metodologik asoslarini shakllantirishda **IAS 2 "Inventories"** standarti alohida ahamiyatga ega. Mazkur standartga ko'ra, xaziralar xarid qilish, qayta ishlash va ularni mavjud holati hamda joylashuviga yetkazish bilan bog'liq xarajatlarni qamrab oluvchi tannarx bo'yicha baholanadi hamda tannarx va sof realizatsiya qiymatining eng past bo'yicha hisobga olinadi [3]. Bu talablar donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlarni baholash va ularning tannarxini shakllantirishda muhim metodologik asos hisoblanadi. (IFRS Foundation)

Mahsulotlarni sotish jarayonini hisobga olishda daromadni to'g'ri tan olish masalasi ham muhimdir. **IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers"** standartida daromad xaridorga tovar ustidan nazorat o'tganda tan olinishi belgilangan [4]. Shu sababli don mahsulotlarini sotishda mahsulotni xaridorga topshirish, shartnoma shartlari, yetkazib berish va to'lov jarayonlarini buxgalteriya hisobida o'zaro bog'liq holda aks ettirish talab etiladi. (IFRS Foundation)

Donni qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini yanada chuqurroq analitik hisobga olish masalasi ham zamonaviy tadqiqotlarda alohida o'rin egallamoqda. Yuldashev tomonidan taklif etilgan yondashuvda don yetishtirish va qayta ishlash bilan bog'liq xarajatlarni xarajat moddalar va texnologik jarayonlar kesimida tahlil qilish, shuningdek, normal, g'ayritabiiy, tejamkor va ortiqcha xarajatlarni ajratish taklif etilgan [5]. Bunday yondashuv tayyor mahsulotlarning haqiqiy tannarxini aniqlash va samarasiz xarajatlarni aniqlash imkoniyatini kengaytiradi. (ist-journal.uz)

Qishloq xo'jaligi klasterlarida xaziralar hisobini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlarda ham hisob ma'lumotlarining to'liqligi, shaffofligi va ishonchligiga katta e'tibor berilgan. Raximova xaziralarni xarid qilish, ulardan foydalanish va ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish jarayonida buxgalteriya ma'lumotlaridan samarali foydalanish zarurligini ta'kidlaydi [6]. Ushbu yondashuv tayyor mahsulotlar qoldig'ini nazorat

qilish va sotilmay qolgan mahsulotlarning korxona moliyaviy holatiga ta'sirini baholash uchun ham muhimdir. (Green Eco)

Raqamli iqtisodiyot sharoitida don mahsulotlari tarmog'ini boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Kurbanova tadqiqotida ERP tizimlari, Business Intelligence, sun'iy intellekt va Internet of Things kabi texnologiyalarning donni qayta ishlash tarmog'ida boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari ko'rib chiqilgan [7]. Bunday texnologiyalarni ombor, sotuv va buxgalteriya tizimlariga integratsiyalash tayyor mahsulotlar harakatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. (marketingjournal.uz)

Don sanoati qiymat zanjirining raqamlashtirilishi ham hisob va boshqaruv tizimlarini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Xitoy don sanoati bo'yicha olib borilgan 2024-yilgi tadqiqotda don sanoati zanjirining raqamlashtirish darajasi vaqt davomida o'sib borayotgani va hududlar o'rtasida raqamli rivojlanish tafvutlari mavjudligi aniqlangan [8]. Mazkur natijalar donni qayta ishlash korxonalarida raqamli identifikatsiya, elektron ombor hisobi va integratsiyalashgan axborot tizimlarini rivojlantirishning dolzarbligini ko'rsatadi. (MDPI)

Donni qayta ishlash korxonalarida hisob tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo'yicha yangi tadqiqotlarda ham avtomatlashtirishning ahamiyati alohida qayd etilmoqda. Tashpulatov donni qayta ishlash korxonalarida hisob tizimining shaffofligi, aniqligi va samaradorligini oshirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda xalqaro standartlarga mos hisob yuritish zarurligini asoslagan [9]. (gejournal.net)

O'zbekistonning don va oziq-ovqat sanoatida raqamli boshqaruv, marketing va sotish jarayonlarini rivojlantirish masalalari ham dolzarb bo'lib bormoqda. 2025-yilgi tadqiqotlarda don mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalarda bozor segmentatsiyasi, raqamli marketing, CRM, omnikanal sotuv va raqamli transformatsiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari o'rganilgan [10]. Bu yondashuv tayyor mahsulotlar hisobini faqat buxgalteriya jarayoni sifatida emas, balki ishlab chiqarish, ombor, sotuv va boshqaruv ma'lumotlarini yagona tizimga birlashtiruvchi mexanizm sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. (marketingjournal.uz)

Umuman, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari mahsulot tannarxini aniq shakllantirish, analitik hisobni chuqurlashtirish, ombor qoldiqlarini nazorat qilish, sotish jarayonini hisob bilan integratsiyalash va raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq. Mavjud tadqiqotlarda ushbu yo'nalishlar alohida-alohida o'rganilgan bo'lsa-da, tayyor mahsulotning "ishlab chiqarish → ombor → identifikatsiya → sotish → xaridor → buxgalteriya hisobi" harakatini yagona integratsiyalashgan tizim sifatida tashkil etish masalasi qo'shimcha ilmiy izlanishni talab qiladi. Mazkur maqolada aynan ushbu muammoni hal etishga yo'naltirilgan takliflar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotni amalga oshirishda foydalanilgan usullar (Методы /Methods).

Mazkur tadqiqotning nazariy-metodologik asosini donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini tashkil etish, mahsulot tannarxini shakllantirish, sotish jarayonlarini boshqarish va buxgalteriya axborotining ishonchligini ta'minlashga oid iqtisodiy va buxgalteriya hisobi nazariyalari tashkil etadi. Tadqiqotda tayyor mahsulot korxonaning ishlab chiqarish jarayoni yakunida shakllanadigan va realizatsiya qilish uchun mo'ljallangan iqtisodiy resurs sifatida nazariy jihatdan talqin qilinadi.

Tadqiqotning nazariy asosida tizimli yondashuv, jarayonli yondashuv, xarajatlar nazariyasi, qiymat zanjiri konsepsiyasi va ichki nazorat nazariyasidan foydalaniladi. Tizimli yondashuv asosida tayyor mahsulotlar hisobi ishlab chiqarish, ombor, sotish va moliyaviy hisob jarayonlari bilan uzviy bog'liq yagona tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda mahsulot ishlab chiqarilgan vaqtdan boshlab uning omborga qabul qilinishi, saqlanishi, sotilishi va xaridorga yetkazib berilishigacha bo'lgan harakatlari yagona hisob axboroti zanjirini shakllantiradi.

Jarayonli yondashuv asosida tayyor mahsulotlar hisobining asosiy bosqichlari — ishlab chiqarishdan qabul qilish, baholash, omborda

saqlash, ichki harakat, sotishga chiqarish va realizatsiyani hisobga olish jarayonlari ketma-ketligi nazariy jihatdan o'rganiladi. Ushbu yondashuv har bir bosqichda yuzaga keladigan hisob axborotining shakllanishi va keyingi bosqichga uzatilishini izchil tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqotda **xarajatlar nazariyasi** mahsulot tannarxini shakllantirishning nazariy asosi sifatida qo'llaniladi. Donni qayta ishlash jarayonida asosiy xomashyo — don qiymati, mehnat xarajatlari, energiya sarfi, amortizatsiya, ishlab chiqarish ustama xarajatlari va boshqa xarajatlar tayyor mahsulot tannarxining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bir xil xomashyodan un, kepak, yorma va boshqa mahsulotlar olinishi sababli umumiy xarajatlarni mahsulot turlari o'rtasida iqtisodiy jihatdan asoslangan tarzda taqsimlash muhim nazariy masala sifatida qaraladi.

Qiymat zanjiri yondashuvi asosida tayyor mahsulotning iqtisodiy harakati ishlab chiqarishdan sotuvgacha bo'lgan yagona jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda don xomashyosini qabul qilishdan boshlab uni qayta ishlash, tayyor mahsulotlarni omborga joylashtirish, qadoqlash, saqlash, transportirovka qilish va xaridorga sotishgacha bo'lgan bosqichlarda iqtisodiy qiymat shakllanishi tahlil qilinadi. Mazkur yondashuv buxgalteriya hisobini faqat moliyaviy natijalarni qayd etuvchi tizim emas, balki boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta'minlovchi mexanizm sifatida ko'rishga imkon beradi.

Ichki nazorat nazariyasi asosida tayyor mahsulotlarning miqdoriy va qiymat jihatdan saqlanishi, ombor qoldiqlarining haqqoniyligi, mahsulotlarning hujjatlashtirilishi va sotish operatsiyalarining qonuniyligi nazariy jihatdan asoslanadi. Donni qayta ishlash korxonalarida mahsulot nomenklaturasining kengligi sababli ichki nazoratni mahsulot turi, navi, partiyasi va ombor kesimida tashkil etish hisob ma'lumotlarining ishonchligini oshirishning muhim sharti sifatida qaraladi.

Tadqiqotda **analitik hisob nazariyasi** ham muhim o'rin tutadi. Tayyor mahsulotlar hisobini mahsulot turi, navi, partiyasi, ombori va sotish kanallari bo'yicha tabaqalashtirish boshqaruv uchun zarur bo'lgan batafsil axborotni shakllantirish imkonini beradi. Bunday yondashuv mahsulotlarning qoldig'i, harakati, sotilish hajmi va sotishdan olinadigan daromadni aniq nazorat qilishga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadqiqot metodologiyasida **raqamlashtirish va axborot integratsiyasi konsepsiyasi** ham nazariy asos sifatida qaraladi. Unga ko'ra, ombor, sotuv va buxgalteriya ma'lumotlarining yagona elektron tizimga integratsiyalashuvi hisob jarayonining tezkorligi, shaffofligi va aniqligini oshiradi. Mahsulotlarga QR-kod yoki boshqa elektron identifikatsiya vositalarini biriktirish esa mahsulot harakatini ishlab chiqarishdan xaridorgacha kuzatish imkonini yaratadi.

Shuningdek, tadqiqotda **iqtisodiy samaradorlik nazariyasi** asosida tayyor mahsulotlarni sotish jarayoni xarajatlar va iqtisodiy natijalar nisbati orqali baholanadi. Sotish hajmining oshishi, mahsulot tannarxining maqbullashuvi, realizatsiya xarajatlarning kamayishi, debitorlik qarzlarning nazorat qilinishi va foydaning ko'payishi sotuv jarayonini takomillashtirishning asosiy nazariy natijalari sifatida qaraladi.

Umuman, tadqiqotning nazariy-metodologik yondashuvi **“xomashyo → ishlab chiqarish → tayyor mahsulot → ombor hisobi → sotish → daromad → moliyaviy natija”** ketma-ketligiga asoslanadi. Mazkur yondashuv donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini ishlab chiqarish va sotish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda tashkil etish, hisob axborotining ishonchligini oshirish hamda korxonaning sotuv va moliyaviy boshqaruv samaradorligini yaxshilashning nazariy asoslarini shakllantiradi.

Tahlil va natijalarlar (Анализ и результаты/Analysis and results).

Donni qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish jarayonining yakuniy natijasi tayyor mahsulotlarning shakllanishi va ularning xaridorlarga sotilishi bilan namoyon bo'ladi. Ishlab chiqarilgan mahsulotning o'z vaqtida omborga kirim qilinishi, to'g'ri baholanishi, saqlanishi va realizatsiya qilinishi korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli tayyor mahsulotlar hisobini samarali tashkil etish korxona buxgalteriya tizimining muhim

yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar tarkibi ishlab chiqarish texnologiyasiga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Unning turli navlari, yorma va qayta ishlash natijasida hosil bo'ladigan boshqa mahsulotlar miqdori, sifat, tannarx va sotish narxi jihatidan bir-biridan farqlanadi. Bundan tashqari, tayyor mahsulotlar turli omborlarda saqlanishi, turli xaridorlarga va turli sotish kanallari orqali realizatsiya qilinishi mumkin.

Bunday sharoitda tayyor mahsulotlarni faqat umumiy nom va qiymat bo'yicha hisobga olish boshqaruv uchun yetarli axborot bermaydi. Korxona rahbariyatiga qaysi mahsulot qancha ishlab chiqarilgani, qaysi partiya qayerda saqlanayotgani, mahsulotning qancha qismi sotilgani va qancha qoldiq mavjudligi to'g'risida tezkor axborot zarur. Shundan kelib chiqib, donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlarning analitik hisobini kengaytirish va sotish jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida buxgalteriya tizimi bilan integratsiyalash dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Tayyor mahsulot ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlaridan o'tgan, belgilangan sifat talablariga javob beradigan hamda sotish yoki boshqa maqsadlarda foydalanish uchun tayyor holatga keltirilgan mahsulot sifatida qaraladi.

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotni hisobga olish jarayoni odatda quyidagi ketma-ketlikka amalga oshiriladi:

ishlab chiqarish → sifat nazorati → tayyor mahsulotni qabul qilish → omborga kirim qilish → saqlash → xaridor buyurtmasi → ombordan chiqarish → sotish → hisob-kitob.

Ushbu bosqichlarning har biri tegishli birlamchi hujjatlar va elektron ma'lumotlar bilan tasdiqlanishi lozim.

Tayyor mahsulotlar hisobini samarali tashkil etish uchun ularni nafaqat mahsulot nomi, balki turi, navi, ishlab chiqarilgan sanasi, partiyasi, saqlash joyi va boshqa muhim belgilar bo'yicha analitik hisobga olish maqsadga muvofiq.

1-jadval.

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar analitik hisobining taklif etilayotgan yo'nalishlari¹

№	Analitik belgi	Hisobda aks ettiriladigan ma'lumot	Boshqaruv uchun ahamiyati
1	Mahsulot turi	Un, yorma, kepak va boshqa mahsulotlar	Mahsulot tarkibi va hajmini aniqlash
2	Mahsulot navi	Oliy, birinchi va boshqa navlar	Navlar bo'yicha sotish va rentabellikni tahlil qilish
3	Partiya	Ishlab chiqarilgan partiya raqami	Mahsulot harakatini kuzatish
4	Ishlab chiqarilgan sana	Mahsulot tayyorlangan sana	Saqlash muddatini nazorat qilish
5	Ombor	Mahsulotning saqlash joyi	Omborlar kesimida qoldiqni aniqlash
6	Tannarx	Bir birlik va jami ishlab chiqarish tannarxi	Moliyaviy natijalarni aniqlash
7	Sotish kanali	Ulgurji, to'g'ridan-to'g'ri va boshqa kanallar	Sotish samaradorligini baholash
8	Xaridor	Mahsulot xaridori	Xaridorlar kesimida sotuvni tahlil qilish

Mazkur analitik tasnif tayyor mahsulotlarning ishlab chiqarishdan boshlab sotilgunga qadar bo'lgan harakatini to'liq nazorat qilish imkonini beradi.

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobi va sotish jarayonini tashkil etishda bir qator muammolarga alohida e'tibor qaratish lozim.

Birinchidan, tayyor mahsulotlar analitik hisobining yetarlicha detallashtirilmasligi mahsulotlarni partiya va navlar bo'yicha kuzatishni murakkablashtiradi. Bir turdagi, ammo turli vaqtda ishlab chiqarilgan mahsulotlar umumiy hisobda yuritilishi, ularning saqlash muddati va harakatini tezkor nazorat qilish qiyinlashadi.

¹ Muallif ishlanmasi

Ikkinchidan, ishlab chiqarish, tayyor mahsulot ombori, sotuv bo'limi va buxgalteriya ma'lumotlari alohida axborot manbalarida shakllansa, bir xil ma'lumotni qayta kiritish zarurati yuzaga keladi. Natijada ma'lumotlar o'rtasida tafovutlar paydo bo'lishi va sotilgan mahsulot haqidagi axborot buxgalteriyaga kechikib kelishi mumkin.

Uchinchidan, tayyor mahsulotning ishlab chiqarishdan omborga qabul qilinishi va ombordan xaridorga chiqarilishi o'rtasidagi nazorat mexanizmlarining yetarli darajada avtomatlashtirilganligi qoldiqlar to'g'risidagi tezkor axborotni shakllantirish imkoniyatini cheklaydi.

To'rtinchidan, sotish jarayonida mahsulotning ombordan chiqarilgan sanasi, xaridorga yetkazib berilishi, shartnoma majburiyatlarining bajarilishi va daromadning tan olinishi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash zarur.

Beshinchidan, tayyor mahsulotlarning sekin aylanadigan qismi o'z vaqtida aniqlanmasa, omborda ortiqcha zaxiralar shakllanishi va mahsulotni saqlash bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlar yuzaga kelishi mumkin.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish maqsadida donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini "mahsulot turi - nav - partiya - ombor - sotish kanali" tamoyili asosida tashkil etish taklif qilinadi.

Bunda har bir ishlab chiqarilgan mahsulot partiyasiga yagona elektron identifikatsiya kodi beriladi.

Masalan:

UN-ON-2026-0095

bu yerda:

UN – mahsulot turi;

ON – mahsulot navi;

2026 – ishlab chiqarilgan yil;

0095 – partiya raqami.

Mazkur identifikatsiya kodiga mahsulotning ishlab chiqarilgan sanasi, miqdori, navi, tannarxi, omborga qabul qilingan sanasi, saqlash joyi va keyinchalik uning sotilishi bilan bog'liq ma'lumotlar biriktiriladi.

2-jadval.

Tayyor mahsulotlar hisobi va sotish jarayonidagi muammolarni bartaraf etish modeli²

Mavjud muammo	Taklif etilayotgan yechim	Amalg oshirish mexanizmi	Kutilayotgan natija
Mahsulotlar partiyalar bo'yicha yetarli kuzatilmasligi	Har bir partiya yagona elektron ID berish	ID va QR-kod tizimi	Mahsulot harakati kuzatuvchanligi oshadi
Ombor va buxgalteriya ma'lumotlaridagi tafovut	Yagona axborot bazasini shakllantirish	Ombor-sotuv-buxgalteriya integratsiyasi	Hisob ma'lumotlari muvofiqligi ta'minlanadi
Mahsulot qoldig'i haqidagi axborotning kechikishi	Real vaqt rejimida elektron ombor hisobini yuritish	Har bir kirim va chiqimni avtomatik qayd etish	Tezkor qoldiq shakllanadi
Saqlash muddatining yetarli nazorat qilinmasligi	Partiya va sana bo'yicha monitoring	Elektron ogohlantirish tizimi	Uzoq saqlanayotgan mahsulot aniqlanadi
Sotish jarayonining hisob bilan yetarlicha bog'lanmaganligi	Sotish operatsiyalarini yagona ID orqali bog'lash	Buyurtma-ombor-sotuv-hisob tizimi	Sotish operatsiyalarining shaffofligi oshadi
Sotish kanallari bo'yicha axborot yetishmasligi	Analitik hisobni sotish kanallari bo'yicha kengaytirish	Elektron analitik registr	Samarali sotish kanallari aniqlanadi

Mahsulot qadoqlariga QR-kod joylashtirish orqali mazkur elektron kartochkadagi ma'lumotlar bilan bog'lanish imkoniyati yaratiladi. Bu mahsulotning ishlab chiqarishdan sotishgacha bo'lgan harakatini kuzatish imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida donni qayta ishlash korxonalarida "Tayyor mahsulot elektron kartochkasi"ni joriy etish taklif qilinadi.

Elektron kartochkada quyidagi ma'lumotlar shakllantiriladi:

mahsulot kodi → mahsulot nomi → navi → partiya raqami → ishlab chiqarilgan sana → miqdori → birlik tannarxi → jami tannarx → ombor → sotilgan miqdor → qoldiq → xaridor → sotish kanali.

Ushbu kartochka ishlab chiqarish, ombor va sotuv ma'lumotlarini yagona analitik obyek atrofida birlashtiradi.

Masalan, ma'lum bir partiyadan 50 tonna mahsulot ishlab chiqarilib, uning 35 tonnasi sotilgan bo'lsa, tizimda 15 tonna qoldiq avtomatik shakllanadi:

$$QM = IM - SM$$

bunda:

QM – qolgan mahsulot miqdori;

IM – ishlab chiqarilib omborga kirim qilingan mahsulot;

SM – sotilgan mahsulot miqdori.

Mazkur oddiy miqdoriy nazorat tannarx va sotish qiymati haqidagi ma'lumotlar bilan bog'langanda buxgalteriya va boshqaruv hisobi uchun muhim axborot bazasini yaratadi.

Tayyor mahsulotlarning aylanuvchanligini nazorat qilish

Tayyor mahsulotlarni samarali boshqarishda ularning omborda qancha vaqt saqlanayotganini nazorat qilish muhim. Shu sababli elektron tizimda tayyor mahsulotlarni saqlash davomiyligi bo'yicha guruhlash taklif etiladi.

Masalan, mahsulotlarni:

0–10 kun; 11–20 kun; 21–30 kun; 30 kundan ortiq

saqlanayotgan guruhlariga ajratish mumkin.

Agar mahsulot korxona tomonidan belgilangan me'yoriy muddatdan ortiq omborda saqlansa, tizim sotuv bo'limi va mas'ul xodimga avtomatik ogohlantirish yuborishi maqsadga muvofiq.

Bunda tayyor mahsulotlarning aylanish koeffitsiyentidan ham foydalanish mumkin:

$$AK = SMT / O'TMQ$$

bunda:

AK – tayyor mahsulotlar aylanish koeffitsiyenti;

SMT – sotilgan mahsulotlar tannarxi;

O'TMQ – tayyor mahsulotlarning o'rta qoldig'i.

Mazkur ko'rsatkich tayyor mahsulot zaxiralaridan foydalanish samaradorligini baholashga yordam beradi.

Tayyor mahsulotlarni sotish jarayonini takomillashtirishda buxgalteriya hisobi bilan sotuv tizimi o'rtasidagi integratsiya muhim ahamiyatga ega.

Taklif qilinayotgan axborot oqimi quyidagi tartibda tashkil etiladi:

Xaridor buyurtmasi → Elektron shartnoma → Ombordagi qoldiqni tekshirish → Mahsulotni rezervlash → Ombordan chiqarish → Elektron hujjat → Xaridorga yetkazish → Sotish operatsiyasini hisobda aks ettirish → To'lov nazorati.

Bunda mahsulot ombordan chiqarilganda uning partiya kodi bo'yicha qoldiq avtomatik kamayadi va tegishli ma'lumot buxgalteriya tizimiga uzatiladi.

Mazkur mexanizm bir xil ma'lumotlarni turli bo'limlar tomonidan qayta kiritish zaruratini kamaytirib, mahsulot harakatining shaffofligini oshiradi.

Taklif qilinayotgan modelning muhim jihati shundaki, tayyor mahsulotlar hisobi faqat buxgalteriya bo'limining vazifasi sifatida emas, balki ishlab chiqarish, ombor, sotuv va moliyaviy hisob tizimlarini bog'lovchi yagona jarayon sifatida tashkil etiladi.

"Mahsulot turi – nav – partiya – ombor – sotish kanali" modeli mahsulot harakatini bir nechta analitik kesimda kuzatish imkoniyatini yaratadi. Natijada korxona rahbariyati qaysi mahsulotdan qancha ishlab chiqarilgani, uning qaysi omborda joylashgani, qancha qismi sotilgani,

² Muallif ishlanmasi

qaysi mahsulot uzoq muddat saqlanayotgani va qaysi sotish kanali orqali ko'proq mahsulot realizatsiya qilinayotganini aniqlashi mumkin.

Bundan tashqari, QR-kod va elektron identifikatsiya tizimining qo'llanilishi inventarizatsiya jarayonini ham soddalashtiradi. Mahsulotlar bo'yicha elektron va haqiqiy qoldiqlarni tezkor solishtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobi va sotish jarayonini samarali tashkil etish ishlab chiqarishdan olingan iqtisodiy natijalarni to'g'ri baholash, aktivlar saqlanishini nazorat qilish va korxonaning moliyaviy natijalarini ishonchli shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijasida tayyor mahsulotlar hisobini "mahsulot turi – nav – partiya – ombor – sotish kanali" modeli asosida tashkil etish taklif qilindi. Har bir mahsulot partiyasiga yagona elektron identifikatsiya kodi va QR-kod birlashtirish orqali uning ishlab chiqarishdan omborga, ombordan esa xaridorgacha bo'lgan harakatini kuzatish mexanizmi ishlab chiqildi.

Shuningdek, "Tayyor mahsulot elektron kartochkasi"ni joriy etish, mahsulotlarni saqlash muddatlari bo'yicha avtomatik guruhlash, uzoq muddat saqlanayotgan mahsulotlar bo'yicha elektron ogohlantirish tizimini shakllantirish hamda ombor–sotuv–buxgalteriya axborotlarini yagona tizimga integratsiyalash taklif qilindi.

Mazkur takliflarning joriy etilishi tayyor mahsulotlar hisobining aniqligi va tezkorligini oshirish, ombor qoldiqlarini real vaqt rejimida nazorat qilish, inventarizatsiya jarayonlarini soddalashtirish, mahsulot aylanuvchanligini oshirish hamda sotish jarayonlarini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar (Выводы и предложения/Conclusion).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini to'g'ri va tizimli tashkil etish korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Donni qayta ishlash texnologiyasining o'ziga xosligi, ya'ni bitta turdagi xomashyodan bir vaqtning o'zida un, yorma, kepek va boshqa mahsulotlarning olinishi tayyor mahsulotlarni hisobga olishda analitik yondashuvni talab etadi. Shu sababli mahsulotlarning ishlab chiqarishdan omborga qabul qilinishi, saqlanishi, ichki harakati va sotilishi jarayonlarini yagona hisob tizimida aks ettirish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida tayyor mahsulotlar hisobini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida mahsulot tannarxini to'g'ri shakllantirish, analitik hisobni chuqurlashtirish, ombor hisobini kuchaytirish, sotuv va buxgalteriya ma'lumotlarini integratsiyalash hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish zarurligi asoslandi.

Donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlarning ko'plab turlari va navlari mavjudligi ularni faqat umumiy summada hisobga olish imkoniyatini cheklaydi. Shu sababli mahsulotlar hisobini mahsulot turi, navi, partiyasi, ombori va sotish kanali kesimida tashkil etish hisob ma'lumotlarining aniqligi va boshqaruv uchun foydaliligini oshiradi. Bunday analitik hisob korxona rahbariyatiga qaysi mahsulot turi ko'proq ishlab chiqarilayotgani, qaysi mahsulot tezroq sotilayotgani va qaysi sotish kanali yuqori iqtisodiy natija berayotganini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tayyor mahsulot tannarxini shakllantirish masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Donni qayta ishlash jarayonida xomashyo qiymati, energiya xarajatlari, mehnat haqi, amortizatsiya va ishlab chiqarish ustama xarajatlari mahsulot tannarxiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu xarajatlarni mahsulot turlari o'rtasida asoslangan ravishda taqsimlash mahsulotning haqiqiy tannarxini aniqlash va sotish narxlarini shakllantirish uchun zarur hisoblanadi.

Tayyor mahsulotlarni sotish jarayoni ham buxgalteriya hisobining ajralmas qismi hisoblanadi. Mahsulotning ombordan chiqarilishi, xaridorga topshirilishi, realizatsiya daromadining tan olinishi va xaridorlar bilan hisob-kitoblarning aks ettirilishi yagona axborot tizimi asosida amalga oshirilishi lozim. Ishlab chiqarish, ombor, sotuv va buxgalteriya bo'limlari o'rtasidagi ma'lumotlar uzilishining oldini olish hisob ma'lumotlarining ishonchligini oshiradi.

Raqamlashtirish sharoitida tayyor mahsulotlar hisobini avtomatlashtirish korxonalar uchun muhim istiqbolli yo'nalishlardan biri

hisoblanadi. Mahsulotlarga QR-kod yoki yagona elektron identifikatsiya kodini birlashtirish orqali ularning ishlab chiqarilgan vaqtdan boshlab omborga qabul qilinishi, saqlanishi, sotilishi va xaridorga yetkazib berilishigacha bo'lgan harakatini kuzatish mumkin. Bu esa mahsulotlarning yo'qolishi, noto'g'ri hisobga olinishi yoki hujjatlardagi tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Umuman, donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini takomillashtirish faqat buxgalteriya hisobining texnik masalasi emas, balki **ishlab chiqarish, ombor, sotuv, moliyaviy nazorat va boshqaruv qarorlarini yagona tizimga birlashtirish** masalasi sifatida qaralishi lozim. Taklif etilayotgan yondashuv korxonada hisob ma'lumotlarining tezkorligi va ishonchligini oshirish, mahsulot harakatini nazorat qilish hamda sotish jarayonining samaradorligini yaxshilash imkonini beradi.

1. Tayyor mahsulotlarning analitik hisobini chuqurlashtirish.

Tayyor mahsulotlar hisobini mahsulot turi, navi, partiyasi, o'lovch birligi, ishlab chiqarilgan sanasi, ombori va sotish kanali kesimida yuritish tavsiya etiladi. Bu mahsulot qoldiqlari va harakatini aniq nazorat qilish imkonini beradi.

2. Mahsulotlarga yagona elektron identifikatsiya kodini joriy etish. Un, yorma, kepek va boshqa tayyor mahsulotlarning har bir partiyasiga QR-kod yoki boshqa elektron identifikatsiya kodini birlashtirish maqsadga muvofiq. Kod orqali mahsulotning ishlab chiqarish sanasi, partiyasi, miqdori, ombori va sotuv holati to'g'risidagi ma'lumotlarni olish imkoniyati yaratiladi.

3. Ombor va buxgalteriya hisobini integratsiyalash. Omborga mahsulot kirimi yoki undan mahsulot chiqimi amalga oshirilishi bilan tegishli ma'lumotlar buxgalteriya tizimida avtomatik aks ettiriladigan tizimni shakllantirish taklif etiladi. Bu qo'lda ma'lumot kiritish natijasida yuzaga kelayotgan xatolarni kamaytiradi.

4. Ishlab chiqarish va sotuv ma'lumotlarini yagona tizimga birlashtirish. Ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori, ombordagi qoldiq, sotilgan mahsulot hajmi va xaridorlar bilan hisob-kitoblarni yagona elektron platformada yuritilishi lozim. Natijada rahbariyat real vaqt rejimida tayyor mahsulotlar holatini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

5. Mahsulot tannarxini aniqlash metodikasini takomillashtirish. Donni qayta ishlash jarayonida yuzaga kelayotgan bevosita va bilvosita xarajatlarni mahsulot turlari bo'yicha iqtisodiy asoslangan holda taqsimlash zarur. Ayniqsa, bir xomashyodan bir nechta tayyor mahsulot olinadigan sharoitda xarajatlarni taqsimlash mezonlari aniq belgilanishi kerak.

6. Sotish kanallari bo'yicha analitik hisobni joriy etish. Mahsulotlarni ulgurji xaridorlar, chakana savdo, shartnoma asosidagi xaridorlar va boshqa realizatsiya kanallari bo'yicha alohida hisobga olish tavsiya etiladi. Bu har bir sotish kanalining iqtisodiy samaradorligini baholash imkonini beradi.

7. Debitorlik qarzlarni nazorat qilishni kuchaytirish. Mahsulot sotilgandan keyingi to'lovlarning o'z vaqtida amalga oshirilishini nazorat qilish uchun xaridorlar kesimida debitorlik qarzlarning muddati, miqdori va to'lov holatini aks ettiruvchi elektron monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq.

8. Ichki nazorat mexanizmini takomillashtirish. Tayyor mahsulotlarning ombordagi haqiqiy qoldig'i bilan buxgalteriya hisobidagi qoldiqlarni muntazam solishtirib borish, inventarizatsiyani tizimli tashkil etish va mahsulotlarning ombordan chiqarilishini tegishli hujjatlar bilan tasdiqlash zarur.

9. Raqamli texnologiyalardan keng foydalanish. ERP, omborlarni boshqarish tizimlari va boshqa raqamli texnologiyalarni buxgalteriya hisobiga integratsiyalash orqali tayyor mahsulotlarning ishlab chiqarishdan sotuvigacha bo'lgan harakatini avtomatik nazorat qilish taklif etiladi.

10. Boshqaruv hisobini rivojlantirish. Buxgalteriya hisobidan tashqari, rahbariyat uchun zarur bo'lgan boshqaruv hisobotlarini ham shakllantirish lozim. Jumladan, mahsulot turi bo'yicha ishlab chiqarish hajmi, tannarx, sotish narxi, yalpi foyda, sotish hajmi va rentabellik to'g'risidagi ma'lumotlar muntazam tahlil qilinishi kerak.

11. Tayyor mahsulotlar harakatining yagona elektron reyestrini yaratish. Elektron reyestrda mahsulotning ishlab chiqarilgan sanasi,

mahsulot turi, navi, partiyasi, miqdori, tannarxi, omborga qabul qilingan sanasi, sotilgan miqdori va sotish qiymatini aks ettirish tavsiya etiladi. Bu korxonada mahsulot harakatining to'liq "raqamli izi"ni shakllantiradi.

12. Sotuv samaradorligini muntazam tahlil qilish. Mahsulotlarni sotish hajmi, sotish narxi, realizatsiya xarajatlari va sof foyda ko'rsatkichlarini davriy tahlil qilish orqali korxonaning eng samarali mahsulotlari va sotish kanallarini aniqlash mumkin.

Shunday qilib, donni qayta ishlash korxonalarida tayyor mahsulotlar hisobini **"ishlab chiqarish – ombor – identifikatsiya – sotish – hisob-kitob – moliyaviy natija"** yagona tizimi asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunday tizim hisob ma'lumotlarining aniqligi va shaffoqligini oshirish, mahsulotlarning harakatini tezkor nazorat qilish, sotish jarayonini samarali boshqarish va korxonaning moliyaviy natijalarini yaxshilash uchun mustahkam tashkiliy-iqtisodiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

- [1] Tashpulatov A.A. Improvement of Accounting in Enterprises Processing Grain Products. International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research. – 2025. (gejournal.net)
- [2] Abdullaev A.Y., Abdullaev J.A. Improvement of Scientific Methodological Approaches of Complex Production Accounting in Grain Processing Factories. The Seybold Report, 2024, Vol. 19, No. 10, pp. 415–428. DOI: 10.5281/zenodo.13986497. (Seybold Report)
- [3] IFRS Foundation. IAS 2 Inventories. International Accounting Standards Board. (IFRS Foundation)
- [4] IFRS Foundation. IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers. International Accounting Standards Board. (IFRS Foundation)
- [5] Yuldashev Sh.Kh. Improving the Item-Based Accounting of Production Costs and the Formation of Product Cost in Grain Clusters. Innovation Science and Technology, 2026. DOI: 10.5281/zenodo.22090945. (ist-journal.uz)
- [6] Raximova U.R. Improving Accounting and Auditing of Inventories in Agricultural Clusters. Green Economy and Development, 2024, Vol. 2. DOI: 10.5281/zenodo.12745624. (Green Eco)
- [7] Kurbanova D. Increasing Management Efficiency in the Food Industry Grain Products Network in the Conditions of the Digital Economy: Theoretical and Methodological Approach. Marketing Journal, 2025. (marketingjournal.uz)
- [8] Measuring the Digitization Level of China's Grain Industry Chain and Its Spatial–Temporal Evolution. Agriculture, 2024, 14(8), 1371. DOI: 10.3390/agriculture14081371. (MDPI)
- [9] Tashpulatov A.A. Improvement of Accounting in Enterprises Processing Grain Products: Automation and International Standards. International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, 2025. (gejournal.net)
- [10] Kurbanova D.A. Status and Development Vectors of Marketing Processes in Cereal Production Enterprises. Marketing Journal, 2025. (marketingjournal.uz)